

Аристид Вирста

ВІЗАНТІЙСЬКІ ВИТОКИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДУХОВНОЇ МУЗИКИ В КИЇВСЬКОЇ РУСІ*

До розколу 1054 р., що означив остаточний розрив римського папи і візантійського імператора, існували численні контакти між Константинополем і релігійними центрами Західної Європи. Цілком природними було існування контактів і впливів в ділянці духовної музики.

Егон Веллес¹ публікацією своєї праці про візантійську музику відкрив нову галузь музикологічних досліджень.

Як нині встановлено, багато римських обрядових піснеспівів походять не лише від грецьких мелодій, але й в окремих випадках і від їх текстів. Олівер Странк² зумів відтворити піснеспіви, які виконувалися за Карла Великого під час візиту візантійського посла в ля-Шапель (Аахен). Це дозволило порівняти грецькі тексти і мелодії. Проте вплив візантійського співу був набагато значніший у слов'янських країнах, особливо в районі Києва. Сьогодні, після майже столітніх відповідних досліджень вдалося встановити дату проникнення візантійських музичних традицій і невменно запису в Київську Русь за правління Ярослава (1019–1054).

Середньовічна духовна музика Київської Русі в наш час ще не розкрила всіх своїх секретів. Незважаючи на досягнуті успіхи, неможливо викласти науково обґрунтовані результати щодо культових піснеспівів язичницького періоду, тобто до X ст. Хоча можна припускати, що сліди таких піснеспівів збереглися в християнській церковній музиці раннього періоду.

Найдавніші зі збережених до нашого часу рукописи церковнослов'янською мовою відносяться до XII ст. Чи можна це пояснити тим, що давніші рукописи були знищені? Чи тим, що їх зовсім не існувало? Чи передавався спів і його вивчення до того часу усно? Це багатопланове питання залишається все ще невиясненим.

Християнство було введено в Києві греками і болгарами. Зауважимо, що саме вони вперше застосували слов'янський варіант візантійських літургійних книг.

Місцеві мелодії могли використовуватися, починаючи з XII ст. Їх називають "київський напів". Спів і нотний запис ближчі до тих, які практикувалися болгарами³, а не греками.

* Візантійские истоки средневековой духовной музыки в Киевской Руси // *Тысячелетие введения христианства на Руси: 988–1988* / ред. Е. Громова, Н. Куренная, Ю. Ритчик Москва: ЮНЕСКО, Институт славистики и балканистики Российской Академии Наук 1993, с. 121–123. Очевидні помилки виправлено, уточнено бібліографію.

¹ E. Wellesz. *Eastern elements in Western Chant: Studies in the Early History of Ecclesiastical Music* [=MMB, Subsidia]. Oxford — Boston 1947.

² Oliver Strunk. *Intonations and Signatures of the Byzantine Modes* // *The Musical Quarterly*, XXXI (1945), с. 339–355.

³ Е. Тончева. *Манастирът Голям Скит — школа на «болгарский распев». Скитски «болгарски» ирмолози от XVII–XVIII в.* / ред. Красимир Станчев, Стефан Кожухаров, т. 1, 2. София: Музыка 1981.

Якщо йти за збірником XVI ст. «Степенна книга», що використовував давніші джерела, то після появи грецьких півчих у Києві в 1053 р. існувало три види піснеспівів: осмогласний спів, демественний напів, трисоставний сладкогласний спів чи трисоставний напів. Щодо останнього виду існують лише здогади, і деякі дослідники розглядають його без достатніх підстав як багатоголосся, аналогічне західному.

Тропар. Словом "тропар" означають поетичну композицію перемінної тривалості, ритм якої базується на тонічному акценті.

Про значення цих композицій у західних церквах свідчить той факт, що тропар отримав настільки широке розповсюдження, що до крайности скоротилося читання псалмів у богослуженнях.

Пояснення цьому слід шукати в кондаці Романа Сладкопівця, диякона бейрутського, а згодом константинопольського⁴ на початку VI ст., який був великим майстром кондаків і якого, мабуть, надихнули поетичні форми святого Єфрема Сирина⁵.

Нотація. Нотний запис змінювався, і його трансформацію слід продемонструвати, оскільки з нею тісно пов'язана еволюція й тлумачення самого піснеспіву:

- 1) Давня візантійська нотація (900–1200) – до цього часу ще не розшифрована.
- 2) Середньо-візантійська нотація (1200–1300).
- 3) Ново-візантійська нотація (1400–1821), кукузелеві невми – за ім'ям Йоана Кукузеля.

У середині XVI ст. в Києві вводиться триголосий спів, який називають "строчное пініе". Над текстом розміщуються три рядки невм. Середній – "путь" (червоне чорнило) фіксував мелодію. Два інші (чорне чорнило) – "верх" (верхній рядок), "низ" (нижній рядок) вказує на рух квінтою чи октавою.

Київський напів, наймовірніше, є відгалуженням давнього знаменного співу, що виник на території України між XIV і XVII ст.

Знаменний напів – найдавніший напів, що фіксується невмами, без поділу на рядки, й оснований на загальному принципі типових поєднань різних мелодій. Його доповнює ще один канонічний напів – "київський".

Київський напів – його мелодії побудовані за принципом регулярного і періодичного проспівування речитативом невеликого числа мелодичних фраз. Саме тому вони легко пристосовуються до різних складів тексту. В силу такої особливості київський напів виявився досить зручним і часто вживався замість знаменного.

Нагадаю, що в Галичині й Буковині (провінціях, що входили до Австрії у 1772–1918 рр.) українці зберегли старовинні осмогласні церковні гимни і мелодії київського напіву. Їх строгий звукоряд складає два сумісні тетрахорди. Відчувається також вплив місцевих мелодій⁶.

З російської переклав і підготував до друку
Юрій Ясіновський

⁴ Застосовувана в службах до XII ст., ця поема, що складалася з 18–24 строф (тропарів), згодом була скорочена до 2, поступившись місцем новій поетичній формі – канону.

⁵ Один з Отців Церкви, богослов і поет (бл. 306, Назібія – 373, Едесса), автор багатьох прозаїчних і поетичних творів. Кондак, мабуть, походив з гимнографії св. Єфрема.

⁶ A. Wirsta. La musique ukrainienne // *Encyclopedie la musique*, т. 2. Paris 1969, с. 188–193.